

**Комунальний вищий навчальний заклад
«Дніпропетровський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти»**

Кафедра дошкільної та початкової освіти

ВИХОВУЄМО СОЦІАЛЬНО КОМПЕТЕНТНОГО ДОШКІЛЬНИКА

Л.Г.Тарабасова

**м. Дніпропетровськ
2016**

Комунальний вищий навчальний заклад
«Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»

Кафедра дошкільної та початкової освіти

ВИХОВУЄМО СОЦІАЛЬНО КОМПЕТЕНТНОГО ДОШКІЛЬНИКА

м. Дніпропетровськ
2016

Рекомендовано методичною радою ДОШПО до використання у практичній діяльності педагогічними працівниками навчальних закладів освіти (Протокол № 5 від 17.09.2015 р.)

Укладач:

Тарабасова Л.Г., кандидат філософських наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Рецензенти:

Родименко І.М., кандидат педагогічних наук, завідувача кафедрою корекційної педагогіки Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти;

Купрас В.В., кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри корекційної педагогіки Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

У методичних рекомендаціях розглядається проблема соціалізації дитини дошкільного віку. Рекомендовано для використання в практиці роботи педагогічних працівників закладів освіти.

ПЕРЕДМОВА

Сучасна демократія вимагає від людини готовності і здатності до активної участі у справах суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків, себе як повноправного члена соціальної спільноти, громадянина своєї країни.

Ці пріоритети передбачають орієнтацію на відродження національної гідності, патріотизму й громадянської зрілості особистості, що включає освіченість на рівні кращих світових зразків, гуманізм, духовність, діловитість; активну позицію кожної людини, зокрема, її самореалізацію у матеріальній і духовній сферах суспільного життя, дотримання конституційних норм тощо .

"Метою освіти, - зазначено у Законі України «Про освіту», - є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору..."

Такі глобальні завдання вирішуються у **процесі соціалізації** через засвоєння людиною особистісних цінностей, соціальних норм та моделей поведінки.

Процес соціалізації характеризується такими ознаками як періодичність та динамічність протікання. Найбільш важливим періодом соціалізації є дошкільний та шкільний вік, коли дитина не лише набуває знання, формує власний світогляд, але і отримує навички самоконтролю, взаємодії з колективом, уміння вирішувати складні життєві ситуації. Саме у навчально-виховному процесі відбувається розвиток усіх складових самовдосконалення особистості, у першу чергу потреби у самоствердженні та самореалізації, що є невід'ємною частиною соціального становлення сучасної людини.

Складовими процесу соціалізації є:

1. **Підготовка до суспільного життя:** формування та засвоювання навичок демократичної культури, виконання громадянських обов'язків, взяття відповідальності за себе, родину, суспільство.

2. **Оволодіння загальнолюдською і національною культурою:** формування цілісного світогляду, опанування таких соціальних навичок, як моральне ставлення до людей, терпимість щодо соціальних, національних, етнічних, релігійних, статевих розбіжностей, шанування прав та свобод людини, навичок співробітництва, позитивного розв'язання конфліктів, підтримки загальної безпеки.

3. **Соціально-політична адаптація:** розвиток навичок спілкування, культури комунікацій, самопізнання, самооцінки, самовизначення; адекватної оцінки світу, політичної ситуації, власної позиції тощо.

4. **Соціально-професійна орієнтація:** усвідомлений вибір життєвих стратегій, реалізація прав і можливостей шляхом самовиховання, самовизначення, самооцінки інтересів, здібностей, нахилів, мотивації майбутнього соціального і професійного розвитку.

Головна мета проекту «Освітні стратегії соціалізації особистості громадянського суспільства»: визначення освітніх стратегій соціалізації особистості, розробка показників соціального розвитку дітей різних вікових груп, удосконалення системи психолого-педагогічного супроводу як важливого чинника процесу соціалізації.

Основні завдання проекту:

1. Аналіз наукової літератури з проблеми, визначення освітніх стратегій соціалізації особистості у навчально-виховному процесі.

2. Відбір пакету методів та методик діагностики соціального портрету дітей різних вікових груп.

3. Створення «банку інформації» відповідно до теми та завдань дослідження.

4. Запровадження гнучкої системи організації навчального процесу, що відповідає сучасним тенденціям розвитку освітньої галузі та науково обґрунтованим концепціям соціалізації особистості демократичного суспільства.

5. Розробка та впровадження моделей розвивального освітнього

середовища, що сприяє процесу соціалізації та формуванню громадської активності учнів.

6. Підготовка педагогів області до запровадження основних ідей проекту через удосконалення системи курсової підготовки та активізацію методичної роботи у регіоні.

7. Розробка рекомендацій, спрямованих на самоосвіту, створення можливостей для особистісного та професійного зростання педагогічних працівників у процесі роботи над проектом.

Етапи роботи над проблемою (проектом).

Підготовчий. Конкретизація проблеми на рівні регіонів та окремих педагогічних колективів, планування роботи творчих груп, створення «банку інформації» з питань соціалізації, розвитку соціальних компетенцій учнів, визначення основних показників для системного відстеження, діагностика рівня готовності педагогічних колективів до роботи над проблемою, організація роботи психолого-педагогічних семінарів з проблеми соціалізації учнівської молоді.

Організаційно-моделюючий. Наукове обґрунтування стратегій соціалізації дітей різного віку, розробка відповідних проектів на рівні конкретних освітніх установ, координація діяльності методичних служб різних рівнів в забезпеченні умов для підвищення творчої активності педагогічних кадрів.

Практичний. Розробка та апробація системи діяльності навчального закладу, або вчителя, вихователя, спрямованої на розвиток соціальних компетенцій особистості, масове запровадження новітніх педагогічних стратегій та конкретних технологій соціалізації, накопичення досвіду управління інноваційними процесами в освітній діяльності.

Коригуючий. Аналіз та корекція накопиченого педагогічного досвіду, визначення його основних ідей для широкого запровадження, аналіз матеріалів попередніх зрізів діагностики рівня розвитку соціальних компетенцій учнів та їх навчальних досягнень. Вивчення та експертна оцінка накопиченого педагогічного досвіду (при визначенні ефективності досвіду доцільно використовувати науково обґрунтовані критерії: актуальність, оригінальність, новизна, стабільність, збалансованість і комплексність результатів, раціональність витрат часу, зусиль, засобів, відповідність реальним можливостям основної маси педагогів і матеріальної бази).

Підсумковий. Узагальнення перспективного педагогічного досвіду, підведення підсумків роботи педагогічних колективів з проблеми соціалізації дітей, підготовка матеріалів для публікації, науковий аналіз матеріалів моніторингу, підготовка підсумкових наукових конференцій, обмін досвідом між регіонами області.

У національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. робиться наголос на тому, що одним з пріоритетних напрямків державної освітньої політики має стати побудова ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді. Це передбачає

розроблення нових державних програм та ефективних механізмів взаємодії органів управління освітою, сім'ї, освітніх установ, дитячих і молодіжних громадських організацій у напрямі розвитку, виховання і соціалізації дітей та молоді.

Інтерес до проблеми соціалізації особистості виник давно. Про це свідчать праці учених ХХ століття Л.С.Виготського, Л.П.Буєвої, І.С.Кона, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, С.Л.Рубінштейна, в яких вони вказували на взаємозалежність між умовами соціального середовища та розвитком особистості. Проблеми соціалізації особистості висвітлювали в наукових працях І.А.Зязюн, Л.Г.Коваль, О.Л.Кононко, І.С.Кон, Л.В.Максименко, О.В.Киричук, Т.І.Поніманська; зарубіжні вчені Р.Байярд, А.Біне, О.Нейл, С.Френе.

Процес соціалізації індивіда – необхідний атрибут життєдіяльності кожної людини, який продовжується все життя. Суспільна сутність людини проявляється і в тому, що вона залучена до реального історичного процесу та бере участь у суспільному житті.

Процес соціалізації характеризується такими ознаками, як періодичність та динамічність протікання. Найбільш важливим періодом соціалізації є дошкільний та шкільний вік, коли дитина не лише набуває знання, формує власний світогляд, але й отримує навички самоконтролю, взаємодії з колективом, вміння вирішувати складні життєві ситуації.

Саме в навчально-виховному процесі відбувається розвиток усіх складових самовдосконалення особистості, у першу чергу потреби у самоствердженні та самореалізації, що є невід'ємною частиною соціального становлення сучасної людини. Кінцевою метою виховання особистості є її підготовка до виконання комплексу ролей, необхідний для суспільного життя: громадянина, трудівника, громадського діяча, сім'янина, товариша.

Для розуміння сутності поняття процесу адаптації важливим стає питання про співвідношення понять соціальної адаптації і соціалізації. По І.С.Кону соціалізація являє собою процес засвоєння індивідом соціального досвіду, визначеної системи знань, норм, цінностей, що дозволяють йому функціонувати в якості повноправного члена суспільства. Т.К.Кончанін дотримується думки, що адаптація є одним із етапів соціалізації особистості.

Гуманістична парадигма в освіті проголошує використання дитиною у поведінці та діяльності системи духовно-моральних цінностей, в яку вона включена (Ш.А. Амонашвілі, Л.С. Виготський, І.Д. Бех та інші). Перед усім це стосується формування в дітей відкритості до світу людей, виховання навичок соціальної поведінки, усвідомленого ставлення до себе як вільної самостійної особистості та до своїх обов'язків, що визначаються зв'язками з іншими людьми, формуванням готовності до сприймання соціальної інформації, вихованням співчуття, співпереживання, бажання пізнавати людей, робити добрі вчинки. Для формування гуманістичної позиції необхідне позитивне прийняття себе та інших людей, оптимістичне світосприйняття.

У широкому сенсі «соціальність» є інтегрованою характеристикою, яка фіксує відкритість дитини соціальному довкіллю, її спрямованість на гармонійні та конструктивні взаємини з людьми, що її оточують. Бути соціальним у певній життєвій ситуації означає проявляти готовність та здатність контактувати з різними за віком, статтю, спорідненістю, родом діяльності, характерологічними особливостями людьми.

Дошкільника з розвинутою соціальністю можна кваліфікувати як соціально компетентну особистість, яка характеризується здатністю: приймати соціальні правила і норми, знаходити правильні орієнтири для побудови своєї соціальної поведінки; виявляти гнучкість у сприйнятті нових вражень та їх оцінюванні, прилаштовуватися до вимог соціальної групи та водночас зберігати власне обличчя.

Соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний) – процес становлення особистості, навчання та засвоєння індивідом цінностей, норм установок, зразків поведінки, властивих певному суспільству, соціальній спільноті, групі.

Соціалізація – від лат. *socialis* – суспільний – історично обумовлений, що здійснюється в діяльності і спілкуванні процес та результат засвоєння та активного відтворення індивідом соціального досвіду.

Соціалізація – процес засвоєння та активного відтворення особистістю соціального досвіду.

Термін соціалізація в сучасній психології означає «процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків та відносин». В процесі соціалізації людина отримує переконання, суспільно схвалювальні норми поведінки необхідні їй для нормального життя в суспільстві. Як наслідок люди оволодівають нормами спільного проживання та праці, навчаються ефективно взаємодіяти один з одним. Поняття соціалізації стосується якостей, які людина отримує засвоюючи культуру людських стосунків, в процесі формування певних соціальних норм, ролей, функцій. Провідне значення для процесу соціалізації відіграє суспільне виховання.

В якості джерел соціалізації індивіда виступає передача культури через сімейні та інші соціальні інститути, перш за все через систему виховання та освіти, а пізніше – через взаємний вплив людей в процесі спілкування та сумісної діяльності. Важливим є досвід, пов'язаний з періодом раннього дитинства, з формуванням основних психічних функцій та елементарних форм суспільної поведінки.

Структура процесу соціалізації збігається з хронологією розвитку індивіда: народження, вік немовляти, раннє дитинство, дошкільний вік, шкільне дитинство, підлітковий вік, юність, зрілість, старість. На кожному з цих етапів є свій провідний спосіб соціалізації, який знаходить своє вираження у провідних різновидах діяльності – грі, навчанні, входженні в систему сімейних, групових, фахових, етнічних, виробничих та інших відносин.

До початку кожного вікового періоду складаються своєрідні, специфічні для даного віку, єдині та неповторні відносини між дитиною та навколишньою дійсністю, перш за все соціальною. Ці відносини Л.С.Виготський назвав «соціальною ситуацією розвитку».

Соціальна ситуація розвитку є вихідним моментом для всіх динамічних змін, які відбуваються в розвитку упродовж даного періоду. Вона визначає повністю ті форми, той шлях, йдучи по якому, дитина отримує все нові властивості особистості, черпаючи їх із соціальної дійсності, як з основного джерела розвитку, це шлях, по якому соціальне стає індивідуальним.

Соціальна ситуація розвитку, специфічна для кожного віку, визначає суворо закономірно увесь образ життя дитини, або його соціальне буття. З'ясувавши соціальну ситуацію розвитку, яка складається на початку певного віку, що визначається відносинами між дитиною та середовищем, ми визначаємо, як в житті дитини виникають та розвиваються новоутворення, властиві цьому віку. Новоутворення свідомої особистості дитини призводить до того, що змінюється сама ця особистість. Якщо спочатку дитина проходила шлях від соціального буття до зміненої структури свідомості, то тепер – шлях зворотного руху, від зміненої структури свідомості до перебудови її буття. Дитина, яка змінила будову особистості, це вже інша дитина, соціальне буття якої не може суттєво не відрізнятися від буття дитини більш раннього віку.

Таким чином, соціальна ситуація розвитку не є нічим іншим, окрім системи стосунків між дитиною певного віку та соціальною дійсністю.

Розглядаючи реальні форми соціальної поведінки, Л.С.Виготський підкреслює, що характер виховання людини повністю визначається тим суспільним середовищем, у якому вона росте й розвивається. Але середовище не завжди впливає на неї безпосередньо й прямо, але й опосередковано, через свою ідеологію, яку вчений розуміє як соціальні подразники, які в процесі історичного розвитку закріпились як моральні правила, художні смаки, юридичні норми тощо.

Аналіз літератури щодо проблематики соціального розвитку відображає сучасний компетентнісний підхід до розвитку особистості дитини. У руслі цього підходу як українські, так і зарубіжні автори основною метою соціального розвитку дитини вбачають її соціальну компетентність. Багатий науковий матеріал авторів Ж.Піаже, Л.С.Виготського, О.Л.Кононко, Н.В.Гавриш, Т.І.Поніманської, С.Н.Курінної та ін.. дає змогу обґрунтувати такі компоненти соціальної компетенції:

1) *компетенція «розвиток комунікативних здібностей»*, яка являє собою передумову формування комунікативного компоненту соціальної компетентності згідно з О.Л.Кононко (уміння знайомитися, просити однолітка чи дорослого про допомогу або пропонувати допомогу; уміння вербально виражати потреби та інтереси, розуміти вербальні інструкції, чути, ставити запитання;

2) *компетенція «розвиток емоційного інтелекту»*, яка становить передумову формування емоційного компоненту соціальної компетентності згідно з структурою О.Л.Кононко та Т.І.Поніманської (уміння відтворювати почуття, розпізнавати почуття інших, співчувати, розпізнавати власні почуття, регулювати власний емоційний стан);

3) *компетенція «готовність адекватно реагувати у ситуації стресу та конфлікту»*, яка є передумовою формування поведінкового компоненту соціальної компетентності згідно з структурою Т.І.Поніманської (уміння вибрати адекватний стиль вирішення конфлікту, говорити «ні» та адекватно реагувати на відмову; уміння впоратися зі збентеженням, програвати в іграх, впоратися зі стресом за допомогою рухової активності);

4) *компетенція «готовність бути частиною колективу»*, яка утворює передумову формування поведінкового соціально-когнітивного компоненту компетентності відповідно до структури О.Л.Кононко (спроможність запитувати про дозвіл та ділитися враженнями, уміння приєднуватися до загальної діяльності групи, спокійно реагувати на ситуацію, коли однолітки не приймають до спільної групової діяльності, адекватно реагувати на передражнювання, виявляти толерантність, приймати невтішні наслідки гри, більш-менш адекватно реагувати у ситуації, коли винен).

В Японії дитячий колектив є моделлю суспільства і педагоги цілеспрямовано формують таку систему стосунків, яка є зразком вільного суспільства.

Одним із засобів соціалізації особистості дошкільника є предметно-розвивальне середовище. Психологи пов'язують механізм впливу середовища на особистість з поняттям соціальна ситуація розвитку, тобто, відповідно віку, стосунками між дитиною та навколишнім його світом. Дитина знаходить своє друге життя в предметах культури, у взаємовідносинах людей один з одним (Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, В.В.Давидов). Виховний потенціал середовища багатоаспектний: це – і умови життєдіяльності дитини (В.С.Біблер); формування ставлення до базових цінностей, засвоєння соціального досвіду, розвиток життєво необхідних якостей (Л.П.Буєва, Н.В.Гусєва); це – і спосіб трансформації зовнішніх стосунків у внутрішню структуру особистості (А.В.Мудрик); задоволення потреб суб'єкта, наприклад в діяльності.

С.Л.Новоселова стверджує, що збагачуючим фактором розвитку дитини є соціокультурне оточення та його предметне середовище. Всі види середовища, сім'я, дитячий садок, мікрорайон, місто, природні та паркові ландшафти можуть стати джерелом збагачення досвіду дитячої діяльності, психіки, особистості.

У середовищі відбуваються складні процеси, які свідчать про переоцінку культурних цінностей попередніх поколінь. Перед педагогами, вихователями, соціальними працівниками постає важливе завдання – урахування наявних у суспільстві кризових явищ в організації соціальної виховної роботи на сучасному етапі розвитку держави. Все це підтверджує

необхідність насичення громадянськими цінностями змісту освітньої системи, оскільки рівень громадянськості нині відіграє основну роль у становленні державності та стає важливим критерієм визначення цивілізованості суспільства.

Таким чином, середовище – це поле соціальної та культурної діяльності, образ життя, сфера передачі та закріплення соціального досвіду, культури та субкультури, розвиток творчості.

В психосоціальному становленні дитини переважна роль віддається грі. Згідно з фундаментальними психологічними теоріями С.Л.Рубінштейна, Л.С.Виготського, Д.Б.Ельконіна, гра створює благодатне поле соціалізації, є провідною діяльністю у розвитку дитини, допомагає їй перейти від одного ступеню розвитку до іншого.

Виконуючи взятую на себе або доручену іншими учасниками гри ігрову роль, дитина відтворює соціальні стосунки між людьми, намагається моделювати реальні взаємини дорослих людей з найближчого оточення та персонажів з улюблених мультфільмів, казок, емоційно відтворювати їх функції, дії.

Державний стандарт дошкільної освіти України – Базовий компонент дошкільної освіти, який реалізується програмами та навчально-методичним забезпеченням у розділі «Дитина в соціумі», визначає державні вимоги до формування у дітей навичок соціально визнаної поведінки, вміння орієнтуватися у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим. Завдяки спілкуванню з дорослими, як носіями суспільно-історичного досвіду людства, в дитини з'являються інтерес та вміння розуміти інших, долучатися до спільної діяльності з однолітками та дорослими, об'єднувати з ними свої зусилля для досягнення спільного результату, оцінювати власні можливості, поважати бажання та інтереси інших людей. Взаємодія з іншими людьми є своєрідним видом входження дитини в людський соціум, що вимагає умінь узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства.

Існуючі програми розвитку дітей дошкільного віку орієнтують педагогів на соціалізацію особистості дошкільника.

Програма «Я у Світі» у розділі «Дитина в соціумі» орієнтує на те, що саме в дошкільному віці виникає перший схематичний обрис цілісного дитячого світогляду, образ світу та себе в ньому. Дитина не може жити в безладі, вона намагається пізнати навколишній світ та свої зв'язки з ним, відкривати для себе інших людей, власні можливості, існувати відповідно діючих законів життя, знаходити своє місце.

Програма «Впевнений старт» у розділі «Соціальна ситуація розвитку» (Вступ), характеризуючи психологічний вік старшого дошкільника, звертає увагу на соціальну ситуацію розвитку. Впродовж старшого дошкільного віку розширюється коло людей, з якими спілкується дитина. Предметом уваги її все більше стає світ соціальних взаємин дорослих людей, у який дитина намагається ввійти. Найважливіша потреба –

прагнення жити з людьми, які її оточують, спільним життям, вступати з ними в безпосередній контакт.

Важливою ознакою соціальної ситуації розвитку дитини є стабілізація взаємин з однолітками, утворення «дитячого суспільства», оформлення дитячої субкультури, з притаманною їй територією, правилами співжиття, інтересами, ролями, перевагами, пріоритетними цінностями, соціальним статусом кожного її члена.

В програмі «Українське дошкілля» соціальні компетентності прописані в розділі «Соціально-моральний розвиток». На кінець старшого дошкільного віку виникає усвідомлення свого соціального «Я». Дитина усвідомлює ставлення до себе, різних людей, домагається визнання значущими для неї людей, схильна до прояву самоповаги.

Програма «Оберіг» в розділі «Емоційно-соціальний розвиток» вказує, що до кінця раннього віку руйнуються попередні взаємини «дитина-дорослий», перебудовується соціальна ситуація розвитку. Дитина починає усвідомлювати певний рівень своїх досягнень у діяльності, успіх в оволодінні предметами, наслідуванні дорослого і стає ініціатором зміни стосунків з дорослими, спрямованих на розширення самостійності.

У програмі «Дитина» у розділі «Дитина у довкіллі» передбачено знайомство з соціальним довкіллям – системою взаємовідносин між людьми, що склалися в родині, дошкільному закладі, державі, між народами, які складають поняття «людство» тощо.

У програмі «Соняшник» у розділі «Розвиток і виховання душі та серця» у підрозділі «Соціальне виховання» передбачено формування навичок соціальної поведінки в різних видах діяльності, взаємодії з дорослим та дитячим соціальним оточенням; узгодження особистих та соціальних інтересів.

У програмі «Дитина в дошкільні роки» питання соціалізації прописані у розділах «Гендерна соціалізація» та «Соціалізація», які спрямовані на виховання етично-оцінних засобів спілкування, виконання правил у взаємодії з людьми різного віку і статі; формування уявлень про соціальні ролі.

Соціалізувати дошкільника – означає збагатити його індивідуальний досвід позитивними враженнями від спільної з іншими життєдіяльності, розвинути в нього соціальні потреби, сформувати соціальні вміння та навички, виховати «відчуття іншого», сформувати готовність та здатність брати іншого до уваги, працювати в команді, домовлятися, узгоджувати свою позицію, в разі потреби, поступатися власними інтересами на користь соціальної групи, діставати насолоду від допомоги та підтримки іншої людини в складній ситуації, тобто, жити обличчям до людей, з відкритим серцем, уміння гармонійно «вписуватися» в дитяче угруповання, знаходити в ньому своє місце, визначити свій статус серед однолітків відповідно до своїх можливостей та домагань, товаришувати.

Дошкільника з розвинутою соціальністю можна кваліфікувати як соціально компетентну особистість. Він характеризується здатністю:

- приймати соціальні правила і норми, знаходити правильні орієнтири для побудови своєї соціальної поведінки;
- виявляти гнучкість у сприйнятті нових вражень та їх оцінювань, прилаштовуватися до вимог соціальної групи та водночас зберігати власне обличчя;
- орієнтуватися у своїх правах та обов'язках;
- поводитися з партнерами по спілкуванню гнучко; реагувати на їхні слова та дії адекватно; вміти вислуховувати, погоджуватися, відстоювати власну точку зору, домовлятися, укладати угоди;
- виявляти толерантність, емпатію, здатність співчувати і співрадіти;
- оптимістично ставитися до труднощів, вміти мобілізуватися на їх подолання; проявляти витримку у стресових ситуаціях;
- розраховувати на себе, рідних, близьких, знайомих, товаришів;
- звертатися, у разі потреби, по допомогу, вміти нею скористатися та інше.

Отже, соціально компетентний дошкільник характеризується, з одного боку, розвинутою самосвідомістю, індивідуальним обличчям, позитивною «Я-концепцією», з іншого – відкритістю до соціуму, готовністю до комунікації, здатністю налагоджувати конструктивну взаємодію, спільну з іншими діяльність, інтересом і повагою до людей.

Холодна, байдужа особистість важко адаптується, контактує, входить у близькі, довірчі взаємини. Їй чужі соціальна чуйність, хвилювання за інших, прояв симпатії до окремих людей, співчуття тим, хто потрапив у біду.

Що дитина несоціальна (асоціальна), соціально некомпетентна свідчить її відстороненість від інших, небажання та невміння спілкуватися, прагнення усамітнитися, уникати будь-яких контактів, відсутність інтересу до людей, що навколо. В кожній групі дитячого садка є діти, яким складно адаптуватися до життя в широкому колі однолітків, встановити дружні відносини з ними. Вони більшу частину часу проводять на самоті.

Заняття спокійною діяльністю на самоті, активну гру дошкільника із самим собою, педагоги подекуди сприймають як відхилення від норми, показники нездоров'я, як сигнал про необхідність виправити ситуацію. Наскільки правомірні такі побоювання? Чи варто переривати тривале перебування дитини наодинці? В який спосіб залучати таких дітей до спільних занять, ігор, розваг? Спокійна гра або заняття дитини із самою собою ще не дає достатньої підстави для хвилювання, хоча і потребує уваги дорослого. Заняття на самоті може свідчити:

- дошкільник-інтроверт, тобто в нього розвинений внутрішній світ і своє його цікавить більше, ніж своє;
- дитина втомилася від перебування тривалого часу серед однолітків, хоче перепочити;
- вихованець захопився діяльністю, забувши про все інше, зосередився на ній;

- відсутній улюблений друг, за яким дитина сумує, без якого їй не цікаво грати.

Безумовно, стабільне небажання дошкільника грати з іншими може бути і тривожним сигналом – схильність до аутизму.

За умови збереження вольової поведінки бажання дитини усамітнитися може не викликати особливих побоювань. Педагогові не варто залучати таку дитину до групової діяльності примусово, силою своєї влади. Якщо дитина хоче побути на самоті, дорослий має рахуватися з цим і надавати їй таку можливість. Слід знайти способи привернути увагу дитини до однолітків, щоб вона сама захотіла спілкуватися з ними – з усіма одночасно або з кимось конкретним.

В дошкільних навчальних закладах регіонів області накопичено певний досвід з питань соціалізації особистості дошкільників. До них можна віднести дошкільні навчальні заклади: м. Кривого Рогу (ДНЗ №№ 294 (Семерюк Н.А.), 300 (Чуприк Я.С.), 239 (Гура І.О.); м. Дніпропетровськ (ДНЗ «Мікрошкола Монтессорі» (Грушко Н.О.); м. Жовті Води (ДНЗ № 28 (Зеленіна Т.О.) та інші.

АСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА У ДІТЕЙ

Асоціальність – свідчення моральної неповноцінності, відсутності вищих соціальних почуттів, виявляється в ігноруванні етичних норм.

Ознаки асоціальності:

- нехтування своїми обов'язками, невиконання обіцянок;
- тяга до насолод і гострих відчуттів без обмежень і затримок;
- несприйняття критики, ворожість до людей, які прагнуть тримати дитину в соціально допустимих рамках;
- нестійкість бажань – від бурхливих афектів до нудьги, роздратування, злість;
- крайній егоїзм, себелюбство, нескромність;
- застосування силових методів розв'язання конфліктів;
- користолюбство.

Широкий спектр недоліків виховання, що виявляється у несформованості нормовідповідної поведінки в силу незнання чи нерозуміння етичних норм, дефектів самооцінки (завищена), відсутності вольової регуляції емоційної сфери (імпульсивність, розгальмованість), призводить до появи асоціальних спонукань. Конкретними причинами асоціальності можуть бути:

- асоціальна поведінка батьків (пияцтво, бійки, наркоманія, шахрайство та ін.);
- повна байдужість до дитини чи надмірний контроль за нею з боку дорослих;
- крайня нестійкість нервових процесів при наявності додаткових умов, які сприяють появі асоціальності;
- під'юджування дитини до негативізму з боку дорослих під виглядом захисту власного «Я» від маніпуляторських посягань оточуючих та інші ілюзії батьків;
- вияв кризових явищ у розвитку дитини, «бунт» проти обмеження самостійності.

Анкета для визначення асоціальності

1. Дитина часто порушує правила поведінки, встановлені вихователем.
2. Любить сміятися з інших.
3. Кривдить своїх товаришів: б'є їх, штовхає, дражнить.
4. Часто говорить одне, а робить інше.
5. Розповідає непристойні історії, вживає нецензурні слова.
6. Переконана, що її пустощі нікому не шкодять.
7. Для своєї користі часто обдурює інших.
8. Інші діти скаржаться, не хочуть гратися з нею.
9. Докучає людям розповідаючи жахливі історії, про які дізналася з кінофільмів та розмов між дорослими.
10. Виявляє жорстокість до тварин, нищить без потреби рослини.

Шкала оцінювання

Високий ступінь асоціальності – 8-10 балів.

Середній ступінь асоціальності – 4-7 балів.

Низький ступінь асоціальності – 1-3 бали.

ДОДАТКИ

I. Діагностика рівня соціалізації хлопчиків та дівчаток.

(Шелухина И.П., Мальчики и девочки: Дифференцированный подход к воспитанию детей старшего дошкольного возраста. – М.: ТЦ Сфера, 2006. (Программа развития). – с. 22.)

Мета: виявлення уявлень про роль та зайнятість чоловіка та жінки в сім'ї; уточнення уявлень про соціальний статус чоловіка та жінки; визначення рівня знань про основні риси і чоловіка, і жінки; вивчення уявлень про різницю між хлопчиками та дівчатками.

1. Виявлення уявлень про роль та зайнятість чоловіка та жінки в сім'ї.

- 1.1. Скільки чоловік у твоїй сім'ї?
- 1.2. Хто вважається головним у сім'ї?
- 1.3. Хто у вашій сім'ї вирішує, що купити?
- 1.4. До кого ти звернешся, щоб тобі купили нову іграшку?
- 1.5. Що робить в сім'ї тато (мама)?
- 1.6. Як мама турбується про членів сім'ї?
- 1.7. Які обов'язки в сім'ї має батько?

2. Уточнення уявлень про соціальний статус чоловіка та жінки.

- 2.1. Ким працює тато (мама)?
- 2.2. Що ти знаєш про професію тата (мами)?
- 2.3. Які предмети потрібні татові (мамі) для роботи?
- 2.4. Які чоловічі (жіночі) професії ти знаєш?

3. Визначення рівня знань про основні риси і чоловіків, і жінок.

- 3.1. Яким повинен бути чоловік?
- 3.2. Якою повинна бути жінка?
- 3.3. Які твори ти знаєш, де йде мова про сміливих та сильних чоловіків?
- 3.4. Які твори ти знаєш, де йде мова про скромних, добрих, турботливих жінок?
- 3.5. На кого з літературних героїв ти хочеш бути схожим, чому?

4. Вивчення уявлень про різницю між хлопчиками та дівчатками, культуру їх спілкування.

- 4.1. З ким ти товаришуєш, чому?
- 4.2. Кого ти не хотів би приймати у гру?
- 4.3. Я ким ти інколи сваришся, чому відбуваються ці сварки?

4.4. Яким повинен бути хлопчик (дівчинка), з ким тобі хотілося б товаришувати?

II. Методика «Кольорова квітка».

(Диагностика психических состояний детей дошкольного возраста: Учебно-методическое пособие. Сост.: Велиева. – СПб.: Речь, 2005. – с. 128-129.)

Мета: визначення відношення дитини до членів сім'ї, їх ставлення до дитини, основні психічні стани, які відчуває дитина в сім'ї.

Матеріал: різнокольорові пелюстки (червоного, жовтого, блакитного, фіолетового, коричневого, сірого, чорного кольорів), серцевина квітки – білого кольору.

Деталі в хаотичному порядку розташовані на білому фоні. Дослідження проводиться у формі гри-бесіди.

Інструкція:

1. Обери пелюстку, яка більше всього тобі подобається;
2. Обери пелюстку, колір якої схожий на маму;
3. Обери пелюстку, колір якої схожий на тата;
4. Обери пелюстку, колір якої схожий на брата (сестру);
5. Обери пелюстку, колір якої схожий на дідуся;
6. Обери пелюстку, колір якої схожий на бабусю.

Необхідно слідкувати, щоб дитина відбирала колір пелюсток не за кольором очей, одягу та таке інше, людини, про яку йдеться мова, а по своєму відношенню до неї. Фіксується: колір пелюстки, кому він адресований, коментарі дитини. Також аналізується розташування пелюстки, обраної дитиною для себе, по відношенню до інших членів родини.

Інтерпретація кольорів:

Жовтий: «близько, поруч, разом». Значуща людина, задовольняюча потреби в ласці, любові, визнанні. Визнання його авторитету. Емоційна близькість.

Червоний: «активна взаємодія». Весела людина, схильна до активних дій. Деяка нестабільність у відношеннях з дитиною, оцінці його діяльності.

Блакитний, синій: «поруч, але не завжди разом». Небажання конфлікту з цією людиною. Спільні ігри, інтереси.

Зелений: «надія і опора». Відчуття задоволення, спокою, захисту.

Фіолетовий: стан близький до ігнорування даної особи. Незадіяний член родини, який не має авторитету.

Коричневий: відповідальний член родини. Злий, вимогливий. Часто не справедливо караючий дитину.

Сірий: неемоційний, пригнічує активність дитини. Самозакоханий, критичний до дитини.

Чорний: агресивний. Можливі фізичні покарання, погрози в його сторону, приниження. Стійкий конфлікт між дитиною і даною особою.

III. Методика «Намалюй себе».

(Психология детства. Практикум. Тесты, методики для психологов, педагогов, родителей. Под редакцией члена корреспондента РАО А.А.Реана. – СПб.: «ПРАЙМ-ЕВРО-ЗНАК», 2003. – 62 с.)

Мета: виявлення рівня самооцінки дитини.

Матеріали: аркуш паперу формату А5, олівці (чорний, коричневий, червоний, синій).

1. Дані про дитину.
2. «Поганий» хлопчик (дівчинка).
3. «Хороший» хлопчик (дівчинка).
4. «Я сам».

Інструкція:

1. Спочатку намалюй «поганого» хлопчика (дівчинку) коричневий і чорним олівцями. Чим гірше хлопчик (дівчинка), тим менше повинен бути малюнок. Зовсім «поганий» займе дуже мало місця. Але повинно бути зрозуміло, що це малюнок людини.

2. А тепер намалюй «хорошого» хлопчика (дівчинку) червоним та синім олівцями. Чим кращий хлопчик (дівчинка), тим більший повинен бути малюнок. Дуже хороший займе весь аркуш паперу.

3. На цьому аркуші паперу намалюй себе, можна використовувати всі кольорові олівці.

Інтерпретація:

Завищена самооцінка: вище 5 балів.

Норма – адекватно позитивне ставлення до себе: від 3 до 5 балів.

Занижена самооцінка: нижче 3 балів.

IV. Метод бесіди. «Визначення рівня соціального розвитку дітей»

(Урунтаева Г.А., Афонькина Ю.А. Практикум по детской психологии. – М.: «Просвещение», «Владос», 1995)

Запитання:

1. В які ігри ти любиш гратися?
2. Які в тебе улюблені іграшки?
3. Які в тебе є іграшки?
4. Якій іграшці ти віддаєш перевагу?
5. Як ти граєшся з цими іграшками?

6. В які ігри ти з ними граєш?
7. Ти полюбляєш гратися одна, або з іншими дітьми чи дорослими?
8. З ким ти любиш гратися в дитячому садочку?
9. Ким ти частіше всього буваєш у грі, у якій ролі?
10. Ким би ти хотіла бути в грі, у якій ролі?

V. Тест «Хто я?»

Вихователям (батькам) пропонують написати 10 ролей, які вони виконують щодня, наприклад: «Я – педагог», «Я – мати», «Я – художник», «Я – господиня власного будинку» тощо. Коли роботу закінчено, пропонують подивитися, на якому місці стоїть запис «Я – мати». Якщо він написаний на початку, це означає, що батьківська позиція є для вас найважливішою в житті. Якщо така відповідь знаходиться в останніх рядках або її зовсім немає, це може свідчити про те, що ви дещо віддалилися від своєї дитини, переймається повсякденними турботами або дуже зайняті роботою.

VI. Тест «Яка моя дитина?»

Потрібно написати 10 епітетів, які відображають особливості вашої дитини. Потім оцінити кожен запис знаком «плюс» чи «мінус» на ваш розсуд.

Якщо після підрахунку «плюсів» не менше 8, у вашому ставленні до дитини все нормально. Ви любите її, намагаєтесь приймати такою, якою вона є. Якщо немає жодного «мінуса», це вказує на «сліпу любов», яка не допоможе дитині звільнитися від її вад. Спочатку потрібно їх визнати. Якщо результат 50 на 50, ваше прийняття дитини також можна поставити під сумнів. Вважати свою дитину наполовину поганою можуть або критично налаштовані батьки, або ті, які недостатньо її люблять. Якщо ж ви бачите тільки певні сторони вашої дитини, то ні про яку любов не може бути мови. Ви визначаєте вади для того, щоб з ними боротися, не підозрюючи, що в цій боротьбі можна втратити головне – любов і відкритість дитини.

VII. Методика малюнкової діагностики адаптації дітей до дитячого садка *(І.А.Баркан)*

Дітям пропонується виконати малюнок на тему «Я в дитячому садку». Обробка проводиться відповідно до загальних принципів малюнкових тестів, зокрема, характеру сюжету малюнку, наявності декоративних елементів, пір року, додаткових елементів та ін. На підставі аналізу результатів виділяються три групи дітей:

- з відсутністю ознак дезадаптації – 1 група;
- з наявністю кількох ознак дезадаптації – 2 група;
- з явно вираженою дезадаптацією – 3 група.

Ознаки відмінності малюнків дітей 1 та 3 групи.

- колір: в малюнках дітей 1 групи переважають яскраві кольори, 3 групи – чорний та сірий;
- сюжет: діти 1 групи зображають заняття або ігри в дитячому садку, 3 групи – похід додому;
- зображення людей: в малюнках дітей 1 групи присутні кілька чоловік, частіше вихователь теж включається. В малюнках дітей 3 групи люди відсутні або є одна єдина дитина, рідше – один вихователь або вчитель;
- зображення вихователя або вчителя: в малюнках дітей 1 групи фігура вихователя або вчителя представлена адекватно, 3 групи – в домінантній або агресивній позиції.

VIII. Розширена бесіда (за Є.Сусловою) *(для дітей 6 років)*

Мета використання:

Виявити рівень соціального розвитку дитини, ціннісні орієнтації, вміння вирішувати проблемні ситуації, виходячи з власного досвіду мо...ної поведінки.

Хід бесіди:

I СЕРІЯ

1. Назви своє прізвище, ім'я та по батькові.
2. А як прізвище, ім'я та по батькові твоїх батьків?
3. Де і ким працюють твої батьки? Ти хочеш бути схожим на них?
Чому?
4. Що робить вчитель? Лікар? Міліціонер? Кравчиха?
5. Скільки тобі років?
6. В тебе є сестра (брат)? Рідні чи двоюрідні? Ти любиш її (його)?
Хто з вас старший? Молодший? Чому ти так вважаєш?
7. Які правила поведінки ти знаєш? Їх завжди треба виконувати?
8. Ти сам собі подобаєшся? За що тебе люблять вдома і в дитячому садку?
9. Якщо песик залишив брудні сліди на підлозі, як ти вчиниш?
10. Ти хочеш піти до школи? Чому? Для чого треба вміти писати, читати?
11. Ким ти будеш, коли виростеш?
12. Яким ти хочеш стати?

II СЕРІЯ

1. Олеся – українка, Чубо – молдаванин (демонструється кольорова ілюстрація), а ти хто? Чому ти так вважаєш?
2. Уяви собі, що ти поїхав у подорож по рідній країні, але скучив за матусею та вирішив написати їй листа. Яку адресу ти вкажеш на конверті?
3. Як зветься твоя Батьківщина? Ти любиш її? За що ти її любиш?
4. Як називається країна, в якій ти живеш?
5. Що треба зробити, щоб всі люди в нашій країні жили добре?
6. Що більше: Київ чи Україна? Чому ти так вважаєш?
7. Які ще є країни, крім України?
8. В якій країні ти хотів би прожити своє життя? Чому саме в ній?
9. А в якій країні ти хотів би жити: там, де мир, чи там, де війна? Чому?

III СЕРІЯ

1. В тебе є друг? Як би ти вчинив, якщо:
  - під час заняття він не зміг би відповісти на запитання виховательки?
  - він образив когось з дітей?
  - хтось захотів його образити?
2. Уяви собі, що в кімнаті стоять два столи. На кожному з них діти будують вулиці великого міста. За першим столом грають Тетянка, Наталка, Андрій та Тарас. А за другим – Алія, Сара, Моніка, Марат. За яким столом будеш грати ти? Чому саме за цим? Що для тебе важливе?
3. Як би ти вчинив, якщо б випадково розірвав чужу книгу і ніхто цього не бачив?
4. Уяви собі, що ти з мамою їдеш в автобусі. Ти втомлений. В руках у мами важкі сумки з продуктами. Звільняється зручне місце біля вікна, через яке можна побачити багато цікавого. Як би ти вчинив?

Відповіді оформлюються у вигляді протоколу на кожну дитину.

IX. Опитувальник «Родина очима дитини»

(за Г.Степановою)

1. З ким ти живеш?
2. Тобі подобається проводити час вдома? Чи хочеш ти швидше піти додому?
3. Твої батьки часто розмовляють з тобою?
4. Як вони розмовляють: лагідно чи сваряться?
5. Тобі затишно вдома? Не страшно?
6. Хто частіше грає з тобою? Гуляє? Читає книжки?

7. Якщо ти щось зламав, мама допоможе тобі відремонтувати чи буде тебе лаяти? А тато?

8. Якщо ти захотів нову іграшку, шоколадку або кіндер-сюрприз, батьки тобі відразу купують?

9. Якщо тебе хтось образив, ти відразу йдеш все розповідати батькам?

10. Часто ви ходите разом в кіно? Театр? Граєте разом?

11. Що ти любиш робити в вихідні дні?

12. який останній подарунок зробили тобі батьки?

13. Якщо тобі пора лягати спати, а ти хочеш ще пограти, дозволяють тобі це батьки чи лаються?

14. Коли ти ввечері лягаєш спати, мама чи тато цілують тебе і бажають спокійної ночі?

Х. Тест «Дерево»

Малюнок дерева розглядається в проектній психодіагностиці як самопортрет, в якому відображається відношення до себе, самооцінка, характер взаємин дитини з оточуючими, а також її проблеми. Дитині пропонується намалювати дерево.

Інтерпретація зображення:

1. Загальний розмір дерева – відображає емоційно забарвлене відчуття власної цінності, значущості. Велике дерево (більше 2/3 аркуша) – впевненість у собі, повнота життя, енергетичне багатство. Розмір 1/2-2/3 аркуша відповідає нормі, менше 1/3 аркуша – відсутність впевненості в собі; відчуття власної незначущості, знижена енергетика.

2. Розміщення дерева. Зсунуте до верхнього краю аркуша – мрійливість, відсутність активних дій; зсунуте до нижньої частини аркуша – практичність, приземленість. Зсунуте вліво – тягнеться до матері, знаходиться під її впливом; зсунуте вправо – тягнеться до батька, знаходиться під його впливом.

3. Товщина стовбура – відображає силу «Я».

4. Форма стовбура: стовбур у вигляді «морквини» гострим кінцем вгору – інфантильність (відсталість розвитку). Стовбур – «морквина» гострим кінцем вниз – дорослість, частіше зустрічається у незалежних, розвинених дітей. Такі діти керують батьками, дають їм ділові поради, роблять зауваження.

5. Тип дерева: листвяне дерево – нормальні стосунки з людьми; хвойне дерево – «колючі» взаємини з людьми; пальма – демонстративність в спілкуванні.

6. Співвідношення крони та величини дерева в цілому – відображає потребу в спілкуванні. Крона складає 1/2-2/3 величини дерева – потреба у спілкуванні відповідає нормі. Збільшення чи зменшення крони вказує на підвищення чи зниження потреби в спілкуванні відносно норми.

7. Листя: наявність листя або замкнутого силуету крони – потреба в спілкуванні задовольняється; відсутність листя або декілька листочків на голих гілках – потреба в спілкуванні не задовольняється.

8. Дупло: інтерпретується лише тоді, коли з дупла хто-небудь висовується або сидить в ньому. Це свідчить про наявність некерованих імпульсів; схильність періодично здійснювати вчинки, які не властиві для поведінки дитини. Дорослі, як правило, не вірять, що така хороша дитина здатна на таке.

9. Сонце: сонце зліва – свідчить про авторитет чи тиск матері; справа – батька.

10. Хмаринки: зліва – втрата контакту з матір'ю, справа – з батьком. Суцільні хмаринки по всьому листку, хмари брудно-сіро-синього кольору – повне порушення емоційного контакту з батьками.

11. Пеньок: свідчить про різкі зміни в житті дитини. Скоріш за все дитина не бачить перспектив в майбутньому, життя може здаватися закінченим (аналогічно пояснюється зламане дерево).

12. Пеньок рядом з деревом, або збоку, через дорогу, річку – різкі зміни в житті (буквально: закінчилося одне життя, почалося інше). Важливо порівняти товщину пенька і дерева. Якщо дерево не тонше пенька, то скоріш за все, дитина не постраждала від змін. Якщо товщина дерева менша товщини пеня, то можна думати, що ці зміни травмували дитину, призвели до втрати впевненості в собі.

13. Товсті 1-2 гілки в нижній частині стовбура нижче крони і окремо від неї свідчать про наявність діяльності, яка компенсує неуспішність дитини в основній діяльності.

14. Опущені тонкі гілки, тонкий стовбур, слабкий нажим – малюють діти чутливі, вразливі, тривожні.

15. Дерево на всьому аркуші так, що стовбур і крона навіть не вмістились на аркуші повністю – свідчить про надзвичайну активність дитини.

16. Яблука на дереві – свідчить про симбіотичні зв'язки з матір'ю, залежність від матері, прив'язаність до неї і слідує її впливу.

17. Використані кольори. Використання чистих, яскравих кольорів – нормальний емоційний стан. Використання чорного, грязно-синього, грязно-коричневого кольорів – переважання негативних емоцій, тривожність, невротичні страхи, напруга. Відсутність кольору ніяк не інтерпретується.

18. Стовбур – розходиться в верхній половині – свідчить про наявність конфліктних установок (намагання зберегти і те, і інше), складності в процесі вибору.

19. Дерево розчеплено до основи, або стволи, що перехрещуються. Можливі психічні порушення, пов'язані з подвійним внутрішнім життям, розчепленням внутрішнього світу (необхідна консультація психіатра).

20. З крони дерева «виростають» самостійні дерева з кронами. Можливі порушення психіки з елементами маніакальності, ухід в придуманий світ, фантастичні страхи (необхідна консультація психіатра).

21. Стовбур не завершений, представляє собою дві паралельні палиці, або схожий на дошку від паркану. Гілки без листя – свідчить про наявність елементів аутизму в поведінці, порушенні спілкування, світосприймання, емоційної депривації (необхідна консультація психіатра).

XI. Тест «Малюнок сім'ї»

«Малюнок сім'ї» доступний і дітям з заниженим інтелектуальним розвитком. Аналіз таких малюнків, виконаних учнями допоміжних шкіл, показує, що діти «читають» свої малюнки, вкладаючи в них певний емоційний зміст. Характерно, що вони адекватно усвідомлюють та оцінюють свою самотність в сім'ї, відчують симпатії та антипатії до членів сім'ї. В малюнках були ситуації віддаленості, відчуженості дітей від батьків: образ «Я» розміщався далеко від інших членів сім'ї, а в одному випадку дитина зобразила себе лежачим високо на шафі, в той час як інші члени сім'ї були розміщені разом в кімнаті, у несимпатичних членів сім'ї (вітчим, брат та ін.), діти не малювали обличчя. Суворі батьки малювались великими, а сама дитина – дуже маленькою.

Методика «Малюнок сім'ї» доступна та зручна в застосуванні при психологічній корекції порушень міжособистісних стосунків, бо дає уявлення про суб'єктивну оцінку дитиною своєї сім'ї, свого місця в ній, про стосунки з іншими членами сім'ї.

В малюнку діти можуть виразити те, що буває важко виразити словами. Особливо продуктивне застосування малюнка сім'ї у старшому дошкільному та молодшому шкільному віці.

Мета тесту: виявлення особливостей внутрішньосімейних стосунків.

Інструкція до тесту «Малюнок сім'ї», «Намалюй свою сім'ю»: не рекомендується пояснювати, що означає слово «сім'я» (тривалість роботи 30 хв.). Після виконання завдання слід запитати:

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять? Хто це придумав?
4. Їм весело чи сумно? Чому?
5. Хто з намальованих людей самий щасливий? Чому?
6. Хто з них самий нещасливий? Чому?

При опитуванні психолог повинен з'ясувати почуття дитини до окремих членів сім'ї. Можна задати ситуації (3 з них повинні виявити позитивні почуття до членів сім'ї, 3 – негативні).

1. Уяви, що ти маєш два квитки в цирк, кого б ти взяв з собою?
2. Уяви, що вся сім'я їде в гості, але один з вас захворів і повинен залишитися вдома, хто це?
3. Ти будуєш з конструктора будинок, або щось інше і тобі не щастить, кого ти покличеш на допомогу?
4. Ти маєш квитки на цікаву кінокартину (на один менше ніж членів сім'ї), хто залишиться вдома?
5. Уяви, що ти потрапив на безлюдний острів, з ким би ти хотів там жити?

6. Ти одержав в подарунок цікаве лото. Вся сім'я сіла грати, але вас на одного більше ніж треба, хто не буде грати?

Інтерпретація тесту «Малюнок сім'ї», можна визначити:

1. Ступінь розвитку образотворчої культури – примітивність чи чіткість та виразність образів. Емоційність.

2. Особливості стану дитини під час малювання. Наявність сильної штриховки, маленькі розміри, свідчать про неблагополучний фізичний стан дитини, ступінь напруженості, скутості; тоді як великі розміри, яскраві кольори – свідчать про хороший стан, розкутість, відсутність напруженості, втоми.

3. Особливості внутрішньосімейних стосунків та емоційне самопочуття дитини в сім'ї можна визначити по позитивних емоцій у членів сім'ї, їх близькість (стоять поряд, взялися за руки, щось разом роблять, чи далеко один від одного, негативні емоції).

Недосконалість уміння малювати у 6-7-річних дітей при малюванні сім'ї виявляються ще більше ніж при малюванні дерева. А тому не слід вимагати точного зображення деталей (волосся, вуха, пальці та ін.). Самопочуття дитини в сім'ї та особливості сімейних взаємин характеризують наступні параметри малюнка:

1. Розміри зображення фігур – відображають те, як в сім'ї поціновується людська особистість. Якщо розмір всіх фігур менше 1/4 аркуша, то поняття «особистість» та уявлення про цінність людини в цій сім'ї відсутнє.

2. Пропорції фігур – чим менша фігура в порівнянні з іншими фігурами, тим менше значуща роль відповідного члена сім'ї. Егоїстичні, розбещені діти малюють себе таких розмірів як і дорослі члени сім'ї, а інколи навіть більших розмірів. Якщо дитина суперничає зі старшими братами та сестрами, то малює їх меншими за себе.

3. Черговість зображення членів сім'ї – першим зображується головна, найбільш авторитетна людина в сім'ї, яку всі слухаються, яка забезпечує сім'ю матеріально. Якщо дитина першою малює себе, це свідчить про її розбещеність, егоїзм, що вона знаходиться в центрі уваги сім'ї. Останнім зображується найменш значущий для дитини член сім'ї, ним може бути сама дитина.

4. Місцезнаходження – найбільш емоційно-значущий для дитини член сім'ї зображується першим зліва (у правшів) і крайній справа (у лівшів). Поряд із собою дитина малює тих членів сім'ї, які знаходяться з нею в найбільш близьких стосунках і надають їй підтримку.

5. Розміщення фігур – важливо проаналізувати, як розвернуті по відношенню один до одного члени сім'ї. Розміщення спиною один до одного свідчить про порушення взаємин. Якщо розміщені групами, можна зробити висновок про реальні угруповання, що існують в сім'ї.

6. Перепони – якщо від когось із членів сім'ї дитина «відмежована» якоюсь перепорою (смужка, двері, стіл, дерево) або між ними знаходиться домашня тварина, це свідчить про порушення контакту з цим членом сім'ї.

7. Відсутність зображення членів сім'ї – діти не зображують членів сім'ї. З якими вони суперничають, яких вони бояться або не хочуть бачити.

8. Відсутність власного зображення – якщо дитина не зображує себе. Це свідчить про те, що вона не вписана в сім'ю, не відчуває себе її членом, сім'ї не до дитини – вона в ній чужа, непотрібна.

9. Деталі зображення обличчя – якщо у якогось члена сім'ї не намальовані зіниці, то скоріш за все, у дитини немає індивідуального контакту з цією людиною, стосунки з нею формальні, не індивідуалізовані. Якщо дитина не малює зіниці у себе, то це означає відсутність рефлексії, дитина не відчуває себе особистістю. Це викликано відсутністю уваги і поваги до дитини з боку дорослих. Якщо у когось із членів сім'ї не намальоване обличчя, то, скоріш за все, у дитини немає контакту з цією людиною. Дитина рідко бачить її або зовсім не спілкується з нею.

10. Відсутність промальованого тіла – якщо дитина намалювала лише обличчя (або портрети в рамках), то, скоріш за все, члени сім'ї мало взаємодіють один з одним, рідко роблять щось разом. Нормальне спілкування між членами сім'ї відсутнє.

11. Колір зображення – емоційно-значущих членів сім'ї, як правило, дитина розмальовує. Своє відношення при цьому виражає через яскраві або сірі кольори.

Інтерпретувати проєктивні малюнкові тести слід в комплексі з іншими результатами тестування. Наприклад, недоліки мовного та інтелектуального розвитку дитини можуть бути пояснені її сімейною ізоляцією. Про це може свідчити відмежованість дитини від батьків в малюнку сім'ї або відсутність її на малюнку зовсім.

Причиною уповільненої реакції, загальної в'ялості, а інколи і слабкого мовного розвитку, може бути загальний депресивний стан дитини, викликаний відчуттям власної незначущості, непотрібності. В даному випадку дерево буде маленького розміру, а в малюнку сім'ї дитина намалює себе останньою (навіть після кішки та собаки) і меншою за всіх (навіть за молодших сестер і братів).

Інформація про те, як дитина сприймає свою сім'ю, дозволяє виявити її проблеми, правильно оцінити «розстановку сил», вибрати оптимальну тактику бесіди з батьками, зрозуміти, на кого в сім'ї можна покластися, хто може надати дитині максимальну допомогу та підтримку, а від кого допомоги не буде.

Список літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти. – К., 2012. - 30 с.
2. Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дітей. – К., Інститут змісту і методів навчання, 1996.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений. Т. 4. – М.: Педагогика, 1984. - С. 258-259.
4. Гвишиани Д.М., Лапина Н.И. Краткий словарь по социологии. – М.: Политиздат, 1988.
5. Гурковська Т. Особливості ціннісної сфери педагогів-«дошкільників». // Практичний психолог ДНЗ. - № 5, - 2014.
6. Карасьова К. формуємо ціннісні орієнтири у грі. // Дошкільне виховання. - № 2. – 2015.
7. Карпенко З.С. Психотехніка у вихованні дитини. – К., 1996.
8. Кон И.С. Социология личности. – М., 1967. – 383 с.
9. Кононко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільник. – К.: Світич, 2009. – 201 с.
10. Кононко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільник. – К.: Світич, 2009. – 201 с.
11. Кулачковская С., Ладывир С., Пироженко Т. Учите малыша общаться с детьми и взрослыми. – К., 1995.
12. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навчально-методичний посібник. – К., 1998.
13. Панфилова М.А. Игротерапия общения. – М., 2008.
14. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Краткий психологический словарь. - М., 1985.
15. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. Ч. I. / Аксьонова О.П., Аніщук А.М., Артемова Л.В. [та ін.]; наук. Кер. О.Л.Кононко. – К.: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. - 451 с.
16. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. Ч. II. / Аксьонова О.П., Аніщук А.М., Артемова Л.В. [та ін.]; наук. Кер. О.Л.Кононко. – К.: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. - 452 с.
17. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт». – Тернопіль: «Мандрівець», 2013. – 99 с.